
KÖZÉPKOR

Urak és uralom a Brit-szigeteken a késő középkorban

Sir Robert Rees Davis professzort 2005 májusában bekövetkezett halála akadályozta meg abban, hogy elvégezze az utolsó simításokat azon a könyvön, amely egész tudományos életművének összefoglalását jelentette. Szerencsére oxfordi kollégái nem engedték, hogy munkássága veszendőbe menjen. A kézirat szerkesztési teendőinek elvégzésére felkérték a bristoli *Brendan Smith*-t, aki a 2009-es esztendőre hozta publikálható formába az anyagot.

Az „*Urak és uralom a Brit-szigeteken a késő középkorban*” cím szinte minden szava a szerző vállalkozásának újdonságára irányítja a figyelmet, ezáltal magyarázatot érdemel. Davies úgy értékelte, hogy az angol történetírás méltatlanul bánt az arisztokrácia és általában a világi – hangsúlyozottan nem-királyi – hatalom gyakorlásának vizsgálatával, különösen, ami az 1250 utáni időszakot illeti. Az elsősorban főnemesi magánlevéltárak archívumaira hagyatkozó forrásgyűjtése során ráébredt, hogy az információkban gazdag és változatos adatbázis lehetővé teszi, hogy új perspektívából, ne pedig a királyi adminisztráció szemüvegén keresztül történjen meg a téma feldolgozása. Szakított a pusztán kormányzat- és intézménytörténet fontosságát hirdető nézetekkel, és felismerte, hogy a hatalomgyakorlás mélyebb szintjeinek feltárása érdekében érdemes annak szegmenseit – az *Annales* Iskola elméletéhez igazodva – hosszú kifutásban vizsgálni. Olyan munkát kívánt létrehozni, amely egy család történetét feldolgozó monográfiák és a kiragadott példákon keresztül az arisztokráciát vázlatosan leíró művek között foglal helyet. A familiák egyediségének és a főnemességet kollektíven jellemző tulajdonságoknak a megragadását olyan aspektusok mentén képzelte el, mint a hatalom és életmód összefüggései, a birtok és a háztartás üzemeltetése, a rokonsági vagy alárendeltségi kapcsolatok hálózata vagy a főúri szerepvállalás a helyi társadalom életében. Kutatását nehezítette az a körülmény, hogy az angol historiográfiai hagyományban korábban nem teremtődtek meg a szükséges terminológiai és elemzési feltételek. A keretek felállításában jelentős mértékben német és francia analógiákra kellett hagyatkoznia. Feladatának tekintette, hogy az angol viszonyok bemutatásakor árnyalja *Robert Boutruche* azon

állítását, amely szerint a *seigneurie* (ennek tükörfordításaként alkalmazta a szerző a lordship kifejezést) nem más, mint a parancsolás, a korlátozás és a kizsákmányolás hatalma. A vizsgált időintervallum határait az 1272-es és 1422-es éveknél jelölte ki, ezt a több évtizedes kutatások során szerzett személyes kompetencián túl, a főnemesség létszámának és jellegének viszonylagos állandóságával, valamint a forrástípusok tendenciózus voltával magyarázta. Nem pusztán időben, hanem térben is tágitotta nézőpontját a korábbi kutatásokhoz képest és bevonta elemzésébe a tudományos érdeklődés homlokterében levő Anglia mellé Wales, Skócia és Írország vizsgálatát is, dacolva a forrásadottságok aránytalanságaival. Felismerte, hogy a rendelkezésre álló kútfők nem tesznek lehetővé egy érdemleges összehasonlítást, ám deklarált célja volt bebizonyítani, hogy a főúri hatalommegosztás gyakorlatában nem feltétlenül Anglia számított a prototípusnak. A régiók között kapcsot jelentett az angol uralom, az azt gyakorló családok birtokhálózata és kapcsolatrendszere. Tematikus és elemző megközelítésével legfőbb cékitűzése volt megragadni az arisztokrata hatalom általános jellegét és részletes leírást adni a nemesi uradalom szociológiájáról.

A szerző az angol történetírás nemzetség- és családtörténeti gyűjteményeire valamint az egyes nemesi életutakat feldolgozó monográfiákra támaszkodott. Az analízis alapját mégis a családi levéltárakban és a nemzetségekkel intenzív kapcsolatot ápoló egyházi intézmények levéltáraiban (pl. Wigmore apátság – Mortimer család) fennmaradó irathalmazok alkották. Műfajukat és keletkezési körülményeiket tekintve a legszélesebb skálán mozgó dokumentumokra kell itt gondolnunk. A teljesség igénye nélkül felhasználta családtörténeti krónikákat, magánlevelezéseket, uradalmi nyilvántartásokat, háztartási számlákat és leltárakat, házassági és familiárisi szerződéseket, végrendeleteket, magánlevelezéseket.

A rendelkezésre álló források kavalkádja miatt nagyon szigorú szelekciós mechanizmusokat kellett alkalmaznia, hogy a hatalmas anyag kezelhető maradjon. Először kiválasztott hat nemesi családot (Beauchamp, Bohún, Bolingbroke, Douglas, Fitzalan, Mortimer), amelynek története átvitt a korszakon, birtok- és kapcsolathálózatuk pedig a vizsgált régiókon. Ezután pedig meghatározta a kiemelt témák körét, ilyenek voltak például: az egyes személyek családi és politikai prioritásai, a működtetett intézmények, a helyi és országos politikában játszott szerep vagy a társadalmi és katonai kapcsolatok. A könyv nyolc tematikus fejezete jól mutatja, hogy a szerző kezdetben két külön publikációban gondolkodott, az első rész¹ a főnemes-

1. A magasabb arisztokrácia: Identitás és emlékezet; Megjelenítés és fenség; Az úr az otthonban; Az úr a háborúban című fejezetek.

ség mibenlétével és tevékenységével, míg a második rész² az uradalom jellemzőivel foglalkozik.

Az arisztokrata családok számtalan utat találtak arra, hogy kifejezzék, ők alkotják a „*krém krémjét*”. Hierarchizáltságuk megfogható az elnevezések különbözőségében (herceg, gróf, báró,³ zászlós úr, márk, vicomte), a vagyoni helyzet (1436-os jövedelemadók bevallása), a politikai befolyás mértékében, valamint a katonai szolgálat bérezésének eltéréseiben. Kollektív öntudatukat erősítette, hogy kizárólagos címekkel és előjogokkal, valamint ha szétszórta is, de hatalmas birtokkomplexumokkal rendelkeztek. A király természetes tanácsadóinak és a hadseregek természetes vezéreinek, a nemzet védelmezőinek tartották magukat. Az identitás reprezentálásának módjairól írott (pl. tulajdonjogot igazoló okmány) és tárgyi források (pl. kard, kürt, páncéling, korona) egyaránt árulkodnak. A nemzeti krónikák (pl. Mortimer) hivatottak bizonyítani az egyes tagok kiválóságát, a családfák pedig a família ősi voltát és kontinuitását. A heraldikai jelképek alkalmazása nem ismert határokat.⁴ A hivatalos működésben használt pecsétektől a leghétköznapibb tárgyakig mindenhol a család azonosítását és tiszteletét tették lehetővé.⁵ A jelentős éleetszakaszokhoz köthető kultuszeremítő ceremóniák megmozgatták az arisztokrácia és környezete egészét. A keresztelő (pl. 1382: gróf Buckingham lányáé), a serdülő ifjú lovaggá ütése (pl. 1306 pünkösdjén Roger Mortimer Westminsterben 300 másik jelölttel együtt a Swans fesztivál részeként), a házasság (pl. I. Edward két lányának kiházásítása) és a temetés (pl. Thomas Mowbray-t 30-an kísérték végső nyughelyére és több mint ezren búcsúztatták) mind kiváló alkalom volt az adott família számára, hogy bebizonyítsa: gazdagsága határtalan. Ugyanakkor a familiárisoknak is lehetőségük volt hódolatuk és csodálatuk kifejezésére (pl. 1302: Wigmore – az új földesúr Roger Mortimer beiktatásánál 2000 walesi jelent meg). A reprezentáción és hírnévszerzésen túl a katonai gyakorlatozást tették lehetővé a vadászatok (pl. 1390: John Gaunt öt napos vadászatán jelen

2. Földterület, család és házasság; Az arisztokrata hatalom összetartó erői; Az uradalom tisztviselőinek hatásköre; Függőség, szolgáltatás, ellenszolgáltatás című fejezetek.

3. A XIII. századtól a báró kifejezés jelentette a többi úrtól való távolság szimbolizálását. A személyre szóló parlamenti meghívó elterjedésével megvalósult a kvázi-örökletes, intézményileg zárt elit kialakulása.

4. 1250 és 1400 közé tehető a heraldikai hagyomány kifejlődése. A fiatal nemesektől elvárták az olvasás és a vadászati szakzsargon ismerete mellett az alapvető heraldikai tudnivalók elsajátítását. A pajzsok negyedelésének elterjedésével lehetővé vált a családi és a politikai szövetségek képi megjelenítése is.

5. Az 1390-es években Roger Mortimer, March grófja közel 100 hívével együtt jelent meg a király előtt a parlamentben. Mindenki a család színeit (piros, zöld) tükröző ruházatban jelent meg.

volt a királyi család is) és a lovagi tornák (pl. Henry Bolingbroke helyi és európai versenyeken is bizonyította rátermettségét). A társadalom a főnemeseiktől elvárta többek között a nyilvános működést, a vallásos áhitatot (egyház támogatása, intézmények alapítása) és a szegények felkarolását (pl. Humprey Hereford /†1361/ végrendeletében előírta, hogy a családi ékszer-ek eladásból nyert pénzt alamizsnaként osszák szét). A felemelkedés útja, módja azonban sokféle lehetett. Három kiemelkedő férfiú életén keresztül mutatta be a szerző, hogy a királyi szolgálat mindig biztos befektetésnek számított, akár katonai expedíció (Roger Mortimer, Archibald Douglas), akár diplomáciai küldetés (Henrik Grosmont) várt a kiválasztottakra.

Külön szót érdemel a többségben vidéken élő arisztokrácia otthonául szolgáló rezidencia, amely egyúttal átvezet az uradalom kérdésköréhez. A vár státuszszimbólumként a birtokos kiválóságát és presztízsét hirdette (pl. Harry Grosmont összesen 23 kastéllyal bírt Anglia és Wales területén; Edmund, Lancaster grófja (†1296) 632 önálló birtokegység és 49 kastély ura volt). Komplex volt mind építészettörténeti szempontból, mind pedig funkcióját tekintve. Nem kizárólag az úri családnak és familiárisainak volt lakhelye, hanem magába foglalta a társadalmi események rendezését lehetővé tevő csarnokot, az akár saját plébános működési területének számító várkapolnát és a gazdasági épületeket. Itt működött az uradalom gazdasági, bírósági és mindennemű igazgatási központja (pl. 1237-ben Thomas Lancaster earljének birtokán családtagokkal, vendégekkel, szolgálkkal együtt 187 személy tartózkodott). Kialakítása és működtetése emberek tucatjainak adott munkát és vagyonokat emésztett fel (pl. a fenti uradalom működtetése 7500 fontba került évente, ebből 3–4000 élelmiszerre, 700–1100 ruházatra, 500–600 a szolgák bérezésére szükségeltetett). A vidéki lakhely mellett a legtöbb arisztokrata rendelkezett londoni címmel, hiszen a kereskedelmi, politikai ügyek (parlament, bírászkodás) gyakran szólították őket a fővárosba, ahol célszerű volt egy bérlakás fenntartása, ezek berendezése sem volt szerényebb a vidéki kúriáknál.

A középkori paraszti társadalmakban a család volt az elsődleges gazdasági egység, hiszen ez adta a fogyasztás, a termelés és a földesúri kötelezettségek teljesítésének keretét. Az arisztokrácia esetében a vérvonal egyet jelentett a családi birtok öröklődésével is, amely minden tekintély és gazdasági erő alapja volt. Az öröklésen túl gondos házasságpolitikával igyekeztek minél több földterületet szerezni. Az uradalom professzionális irányítás nélkül még az önellátást sem tudta volna biztosítani, minthogy azonban az úr sokszor volt távol, gondoskodnia kellett megbízható, szakképzett tisztviselőkről, akik teljesítették parancsait és akár a nemzeti vagy nemzetközi piacon versenyképes gazdasági komplexummá tudták fejlesz-

teni az uradalmat. Az akár százas nagyságrendet meghaladó háztartási alkalmazottak köre azonban erősen hierarchizált volt a főintézőtől vagy felügyelőtől az utolsó földművesig. Az úrhoz való viszonyuk alapvetően személyes jellegű, de szigorúan szerződéses volt, a kötelezettségeket általában rögzítették. Nagy hangsúlyt fektettek a rituális hűbéresküre, amely új úr beiktatásánál kollektívan is történhetett. A kapcsolat fontos jellemzője volt a kölcsönösség és az elszámoltathatóság. A vazallus lojalitással tartozott, illetve elsősorban katonáskodási és tanácskozási kötelezettség terhelt, cserébe védelmet, olykor birtokot vagy évjáradékot kapott, ura joghatósága alá tartozott. A megbízatás lehetett rövidtávú, például részvétel egy katonai expedícióban az úr kíséretének tagjaként. A hűséges vazallusoknak lehetőségük nyílt a karrierépítésre, az úr familiájának tagjaként viselhették annak színeit és akár az úr hagyatékából is részesülhettek.

Azt látnunk kell, hogy bármennyire volt az uradalom az úr „országa”, ő pedig az Isten kegyelméből uralkodó király hatalmának helyi megtestesítője, életének egyik szegmensében sem tudott függetlenedni a királyi hatalomtól. A család ősi birtoka jó eséllyel királyi adományból származott, akárcsak a neve előtt szereplő cím, ami bármikor visszavonható volt. Ő maga a legfényesebb karrier befutására a királyi szolgálat által nyert lehetőséget. Jobb esetben beházasodott a királyi családba, rosszabb esetben a több éves házassági diplomácia kudarcba fulladt, mert Őfelsége megkérte a kinézett örökös nő kezét. Joghatósága volt uradalmának népe felett, azonban a királyi bíróságok hatásköre nem mindig volt egyértelmű. Ő vezette hadba a terület katonai erejét, vazallusai alkották kíséretét, de a nagy hadjáratok előtt a toborzások alkalmával előszeretettel hagyatkoztak ezen uradalmak hadra fogható népességére. Tehát az arisztokrata hatalomgyakorlásnak nem volt színtere, ahová ne tudott volna elérni a király keze.

Davies professzor művének felkarolói helyesen ítélték meg a mű közzétételének fontosságát, hiszen valóban alkalmas tudományos vita generálására, az új kérdések és nézőpontok felvetésével pedig inspirálóan hat a társadalomtörténettel, különösen a család-, illetve főúri mentalitástörténettel foglalkozó kutatók számára. A szerző műveinek bibliográfiája mellett a kötetben helyet kapott a szerkesztő kiegészítő irodalomjegyzéke is, amelynek közreadásával célja volt annak érzékeltetése, hogy folyamatosan születnek a témához kapcsolódó tanulmányok.

Robert Rees Davies: *Lords and Lordship in the British Isles in the Late Middle Ages*. (Urak és uralom a Brit-szigeteken a késő középkorban) Edited by Brendan Smith. Oxford University Press, 2009. XIV + 253.

Árvai Tünde